

Obdivuju jeho vzdorovitou vnější břitkost, jeho pohodlnou vnitřní pravdu. Slovo *teplouš* mi patří. Stejně jako z mnoha důvodů i slovo *mrzák*. Slova *teplouš* a *mrzák* jsou podobná: mají šokovat, naplňovat hrdoostí a sebevědomím, vzdorovat internalizované nenávisti a pomáhat utvářet politiku. Vybrali si je s radostí – slovo *teplouš* řada gayů, leseb, bisexuálů i translidí, slovo *mrzák* řada postižených.

70 | *Exot*, to je něco jiného. Na rozdíl od slov *teplouš* a *mrzák* je moje komunity z velké většiny nepřijaly.³⁶ Podle mě má slovo *exot* zraňující, děsivý nádech, se slovy *teplouš* a *mrzák* jde příliš daleko, a nepřináší tak dobrý a osvobozující pocit.

Tato záplava slov a jejich různých vztahů k marginalizovaným lidem a politicky aktivním komunitám mě fascinuje. Která slova jsou přijímána, která ne, a proč? *Teplouš* ano, ale *úchyl* ne. *Mrzák* a někdy *exot* ano, ale *dement* ne. Podobně jako většina ošklivých a ponižujících slov používaných k týrání a popichování marginalizovaných lidí – rasistických a sexistických urážek, urážek na základě příslušnosti k jiné třídě či postižení nebo homofobních urážek – slova *úchyl* a *retardovaní* téměř překypují křivdou a hořkostí, zlobou a jsou připomínkou sebenenávisti.³⁷ Pochybuji, že LGBT komunity a komunity postižených je někdy přijmou za své. *Mrzák*, *teplouš* a *exot* jsou naproti tomu na pomezí. Pro některé z nás v sobě nesou příliš mnoho smutku. Jiní si je volí s radostí a pýchou. Slova *teplouš* a *mrzák* považují za svoje, slovo *exot* však ne, a chci vědět proč. Co je na něm zvláštního? Jakou má v sobě hořkost a bolest, kterou nemá slovo *mrzák* se svými konotacemi ubohých a narušených těl, a slovo *teplouš* se svými generalizujícími definicemi normality a abnormality? Chci slovu *exot* přijít na kloub, zatáhnout za nit zvanou historie.

36 Slovo *exot* (*freak*) používá vlastně řada marginalizovaných lidí: hippies, uživatelé drog, LGBT lidé i postižení.

37 Slovo *úchyl* (*pervert*) někdy používají teplí v komunitách „kožeňáků“ a S/M, jež si připadají marginalizované v rámci širší queer kultury. Nejde mi přitom o to, že slova *úchyl* a *retardovaný* se nikdy nepoužívají se sympatiemi nebo hrdoostí, ale že nebyla přijata a nevytvořila individuální a skupinové identity.

KONSTRUKTY NORMALITY

Gaussova křivka, román

a vynález „postiženého těla“ v 19. století

Lennard J. Davis

Constructing Normalcy (1995)

přeložila Zuzana Šťastná

Kdyby bylo možné něco takového jako psychoanalýza dnes typické kultury, pak by takové zkoumání nutně ukázalo, že právě normalnost je nemocí doby.³⁸

Theodor Adorno, *Minima moralia*

Žijeme ve světě norem. Každý z nás usiluje o to být normální, nebo se naopak záměrně snaží tomuto stavu vyhnout. Bereme v potaz, co dělá, jak uvažuje, kolik vydělává a co jí průměrný člověk. Svou inteligenci, hladinu cholesterolu, váhu, výšku, chuť na sex i tělesné rozměry vynášíme na pomyslnou osu od subnormálu po nadprůměr. Přijímáme minimální denní dávku vitaminů a živin, vycházející z toho, co by měl denně zkonsumovat průměrný člověk. Učitelé ve škole naše děti navzájem srovnávají a testují, aby se zjistilo, zda jejich vývoj odpovídá normální křivce učení a normální inteligenci. Lékaři je měří a váží, aby věděli, zda jsou na křivce tělesné výšky a hmotnosti nad průměrem nebo pod průměrem. V současném životě pravděpodobně neexistuje oblast, pro niž by nebyla v nějaké podobě vypočtena norma, střední hodnota či průměr.

Abychom porozuměli konstruktů „postiženého těla“, musíme se vrátit k pojmu normy a normálního těla. V převážné většině textů o tělesné jinakosti a řádu ne/způsobivosti byl

38 Citaci nepřejímáme z existujícího českého překladu, byť je věcně správná, protože jako motto je vhodnější vypočtenější varianta Adornova výroku. (Pozn. překladatelky.)

objektem zkoumání „postižený“, stejně jako se výzkum rasy až doposud soustřeďoval na lidi s jinou než bílou barvou pleti. V poslední době se ale akademický výzkum rasové problematiky začíná zaměřovat na pojem bělošství a podobně bych se i já chtěl zaměřit ani ne tak na konstrukt odlišnosti kvalifikovaný jako „postižení“, ale spíše na konstrukt normality. Volím tento přístup proto, že „problémem“ není člověk s odlišným tělem; problematické je to, jakým způsobem se skrze konstruování normality problém „postiženého“ vytváří.

72 | Běžně panuje domněnka, že nějaký pojem normy musel existovat vždy. Koneckonců, lidé mají zřejmě vrozenou touhu porovnávat se s ostatními. Představa normy nicméně není ani tak daností lidské povahy, jako spíše rysem určitého druhu společnosti. Z nedávných vědeckých prací o starověkém Řecku, preindustriální Evropě a kmenových národech například vyplývá, že na (tělesnou) jinakost se kdysi nahlíželo podstatně jinak, než je tomu dnes. Jak si ukážeme dále, společenský proces znevýhodňování se objevuje zároveň s industrializací a s diskursy a zvyklostmi, které souvisejí s pojetím národnosti, rasy, genderu, kriminality, sexuální orientace atd. na sklonku 18. a v 19. století.

Začnu poukazem na celkem pozoruhodnou skutečnost, že slova, která uvedený koncept popisují – „normální“, „normalnost“, „normalita“, „norma“, „průměr“, „abnormální“ – se vesměs objevila v evropských jazycích až v poměrně nedávném období. Slovo „normální“ ve smyslu „představující běžný typ nebo standard, tomuto standardu odpovídající a od něj se neodchylující, běžný, obvyklý“ se v angličtině objevuje teprve kolem roku 1840. (Předtím anglické slovo *normal* znamenalo kolmý – tento význam se odvozoval od tesařského úhelníku, kterému se v angličtině říkalo *norm*.) Stejně tak i slovo *norma* (*norm*) se ve svém novodobém významu používá teprve od období kolem roku 1855; „normalita“ (*normality*) a „normálnost“ (*normalcy*) se objevily v letech 1849, respektive 1857. Pokud lze důvěřovat lexikografickým údajům, lze říci, že představa „normy“ se v angličtině etablovala v období mezi lety 1840 a 1860.

Pokud přehodnotíme své představy o domnělé univerzálnosti pojmu normy, můžeme dospět k pojmu, který normě předcházela. Je to „ideál“ – slovo, které nacházíme poprvé v 17. století. Aniž bychom nějakým příliš zjednodušujícím způsobem rozdělovali historický chronotop, můžeme si zkusit představit svět, v němž hegemonie normalnosti neexistuje. Nalezneme tu spíše ideální tělo, představované například tradičními zpodobeními nahých Venuší. V této představě se nám předkládá mýtopoetické tělo, jež je spjata s tělem božským (v kulturách, v nichž se tělo boha vizualizuje). Pro člověka je tedy toto božské, ideální tělo nedosažitelné. Z pojmu ideálu vyplývá, že pro zpodobení lidského těla v umění či fantazii je třeba využít vícero modelů, z každého tu část, která odpovídá ideálu. Žádný z nich nemůže ideál ztělesnit sám o sobě, protože ideál je ze své podstaty v tomto světě nenalezitelný. Ideální lidská těla najdeme pouze v mytologii. Například Venuši či Helenu Trójskou lze brát jako ztělesnění ženské fyzické krásy.

Na obraze Françoise-Andrého Vincenta *Zeuxis et les filles De Crotone* (Zeuxios si vybírá za modelky nejkrásnější dívky města Krotony) (1789, Louvre, Paříž) si řecký umělec postavil do řady všechny krásné krotónské ženy, aby podle svědectví Plinia staršího na každé vybral nějaký ideální rys či část těla a z těchto částí pak sestavil dokonalou postavu Afrodíty, která byla sama ideálem krásy. Jedna mladá žena tak propůjčí bohyni svůj obličej a jiná zase ňadra. Antická malba a sochařství mají sklon tělo idealizovat, potlačovat veškeré individuální zvláštnosti. Podstatný na tom všem je fakt, že v kultuře, která si vytváří ideální podobu těla, nikdo z dané populace tohoto ideálu nedosahuje. Žádná z mladých krotónských dam nemůže být ideálem. Ideální tělo nelze mít – právě proto, že je ideální. V takových společnostech nikdo nepožaduje, aby těla jejich členů odpovídala ideálu.

S pojmem ideálu a související tezí, že všechna těla jsou v jistém smyslu „postižená“, bylo při pohledu z opačné perspektivy inverzně spjata *groteskno* ve své vizuální podobě.

Tato forma groteskna je spojována s prostými lidmi, s obyčejným životem. Jak ukázali Michail Michajlovič Bachtin, Peter Stallybrass, Hayden White a další, užití grotesky, která převracela naruby stávající politickou hierarchii, mělo obrozující anarchický náboj. „Groteskní“ ovšem neznamenalo totéž co „postižený“, protože si například lze jen těžko představit, že bychom podoby lidí s postižením dnes používali jako ozdobné architektonické prvky, což byl přesně účel, jemuž sloužily groteskní figury na průčelích katedrál po celé Evropě. Groteskno prolínalo celou kulturou a odkazovalo ke společnému lidství, kdežto „postižené tělo“, jež je historicky pozdějším konceptem, bylo už ze své podstaty od začátku vyloučeno z kultury, společnosti a normy.

Jestliže pojem normy či průměru se objevuje v evropské kultuře či přinejmenším v evropských jazycích teprve v 19. století, nutně vyvstává otázka, co je příčinou této konceptualizace? Chceme-li se pokusit porozumět pojmu jako „norma“ či „průměr“, jednou z oblastí, na něž bychom se logicky měli zaměřit, je vědní obor známý jako statistika. Statistika vzniká v raném novověku jako „politická aritmetika“ – používání dat k „prosazování rozumné, poučené státní politiky“ (Porter 1986: 18). Slovo *statistik* poprvé použil v roce 1749 Gottfried Achenwall v souvislosti se shromažďováním informací o státu. Když v roce 1829 Bisset Hawkins definoval lékařskou statistiku jako „použití čísel k osvětlení přirozeného vývoje zdraví a nemoci“ (Porter 1986: 24), přesunul se dotýčný pojem ze státu na lidská těla. Ve Francii se na začátku 19. století používala statistika především v oblasti hygieny a veřejného zdraví. Na souvislost mezi tělem a průmyslem příznačně poukazuje fakt, že předními členy prvních britských statistických společností, vzniklých ve 30. a 40. letech 19. století, byli průmyslníci nebo lidé s průmyslem těsně spjatí (c.d.: 32).

Na vytvoření zobecněné představy normálu jako imperativu má největší podíl francouzský statistik Adolphe Quetelet (1796–1847). Povšiml si toho, že „zákon chyb“, s jehož pomocí astronomové určovali polohu hvězdy tak, že graficky

znázornili všechny hodnoty pozorování a pak zprůměrovali odchylky, se dá obdobně použít i na rozdělení lidských vlastností, jako je výška či váha. Pak učinil další krok a zformuloval pojem průměrného člověka, „l'homme moyen“. Quetelet tvrdil, že tento abstraktní člověk je průměrem všech lidských vlastností, jak se vyskytují v dané zemi. U průměrného člověka, napsal Quetelet v roce 1835, „se vše vyskytuje a děje v souladu s průměrnými výsledky získanými pro celou společnost. Usilujeme-li nějakým způsobem o to položit základy sociální fyziky, měli bychom se zabývat právě jím...“ (c.d.: 53). V Queteletově průměrném člověku se spojoval *l'homme moyen physique* a *l'homme moyen morale*, byl to konstrukt vytvořený ze zprůměrovaných tělesných i mravních vlastností.

Společenské důsledky této myšlenky jsou velmi významné. Zformulováním představy *l'homme moyen* Quetelet zároveň ospravedlňuje existenci *les classes moyens*. S hegemonií buržoazie přichází vědecká obhajoba zlaté střední cesty a ideologie střední třídy. Průměrný člověk, tělo toho, kdo stojí uprostřed, se stává ztělesněním této zlaté střední cesty. Z toho, jak Quetelet rozvíjí analogii mezi představou průměrného člověka a takzvaným *juste milieu*, lze usuzovat na vliv filosofa Victora Cousina. Termín *juste milieu* byl spojován s červencovou monarchií Ludvíka Filipa – projektem, který spojoval hegemonii buržoazie s konstituční monarchií a vzdával hold umírněnosti a prostřednosti (c.d.: 101). I v Anglii hledala střední třída jako představitelka střední cesty, průměru, své vědecké ospravedlnění. Dobrým příkladem této ideologie je pasáž z *Robinsona Crusoea*, v níž Robinsonův otec velebí život střední třídy jako určitou normu:

střední stavy jsou nejméně postiženy, protože nejsou vydány tak mnohým zvrátům osudu, který zmítá vznešenými a nejnižšími, aniž trpí tak četnými chorobami a nesnázemi ducha a těla jako ti, kdož buď neřestným, rozkošnickým a výstředním životem, nebo vysilující lopotou, strádáním a hladem upadli do nemocí, které jsou přirozeným důsledkem

takového života. V životě středního stavu daří se však všeliké
ctnosti a všem druhům radosti; v něm je spokojenost a dosta-
tek. Klid, střídmost, pokojná mysl, zdraví, družnost, všechno
příjemné vyrazení a žádoucí zábava jsou požehnáním střední
cesty života.
(Defoe 1975: 12)

76 | Takové ideologické proklamace přisuzovaly měšťanstvu ve
velkolepém řádu světa rozumné postavení uprostřed mezi ex-
trémy. A daná ideologie zase podněcovala rozvoj toho typu
vědy, jenž posléze odůvodnil pojem normy.³⁹

Přemýšlíme-li takto, stává se z průměrnosti paradoxně
svého druhu ideál, postavení, které si můžeme zbožně přát.
Jak napsal Quetelet, „jedinec, který by v sobě v určité době
ztělesnil všechny vlastnosti průměrného člověka, by předsta-
voval zároveň veškerou velikost, krásu a dobrotu této bytosti“
(Porter 1986: 102). Takový průměrný člověk by se skutečně
mohl tak jako Robinson Crusoe stát literárním hrdinou. Navíc
je třeba podotknout, že v Queteletově pojetí se tato hegemonie
průměru vztahovala nejen na vlastnosti mravní, nýbrž i na
lidské tělo. „Větší či menší odchylky od průměru předsta-
valy vždy [pro umělce] jak neřest v oblasti mravní, tak oškli-
vost těla a chorobnost konstituce,“ napsal Quetelet (c.d.: 103).
Zeuxiova představa fyzické krásy jako výjimečného ideálu se
tak u něj mění v krásu coby průměrnost.

Quetelet předpovídal vznik jakési Utopie, v níž bude
vládnout norma spojená s pokrokem, obdobně jako Marx
předvídal utopickou vládu normy v oblasti bohatství a výroby.

jedním z hlavních počinů civilizace je stále více zužovat meze,
v nichž oscilují vlastnosti a jevy týkající se člověka. Čím více

39 Toto uvažování přežívá dodnes. Během prezidentské kampaně v USA
v roce 1994 obvinil Newt Gingrich prezidenta Clintona, že je „nepřítelem nor-
málních Američanů“. Když byl později dotázán, co měl přesně na mysli, řekl, že
„normální“ mělo v tomto kontextu znamenat „ze střední třídy“ (New York Times,
14. listopadu 1994, A17).

se bude prosazovat takováto osvěta, tím rychleji se budou
zmenšovat odchylky od průměru (...). Skutečnost, že lidský
rod lze dovést k dokonalosti, vyplývá jakožto zákonitý závěr
ze všech našich zkoumání. Vady a znetvoření těla se stále vý-
razněji vytrácejí.
(c.d.: 104)

Takovou aplikaci pojmu průměru na pojem člověka prováděli
nejen statistikové, ale například i Karel Marx. Marx Quetele-
tovu představu průměrného člověka i přímo cituje v pojed-
nání o pracovní teorii hodnoty. Dnes je při zpětném pohledu | 77
na Marxovo dílo zjevné, že některé z jeho nejdůležitějších myš-
lenek – pojem hodnoty práce či průměrné mzdy – jsou v mno-
hém založeny na představě dělníka, který je pojímán jako děl-
ník průměrný. Marx píše:

Ale průměrná veličina existuje vždy jen jako průměr mnoha
různých individuálních veličin téhož druhu. V každém prů-
myslovém odvětví se jednotlivý dělník, Petr či Pavel, více či
méně odchyluje od průměrného dělníka. Tyto individuální
odchylky, které se v matematice nazývají ‚chybami‘, se vyro-
vávají a mizí, jakmile vezmeme větší počet dělníků.

(Marx 1970: 331)

Podle Marxe tedy můžeme rozdělit úhrnný pracovní den
mnoha dělníků a výsledek je „dnem průměrné společenské
práce“ (c.d.: 323). Jako Quetelet vytvořil průměrného člověka,
postuluje Marx pojem průměrného dělníka a z něj pak vy-
vozuje závěry o vztahu mezi průměrem a extrémami bohatství
a chudoby, které lze ve společnosti nalézt. Tak Marx rozvíjí
svůj zásadní pojem „abstraktní práce“.

Patrně by nás nenapadlo spojovat si propagátory spole-
čenských změn, jako byl Marx, s hnutím, v jehož čele stáli
podnikatelé, ale to nic nemění na tom, že bez tendence uvažo-
vat o průměrných lidech a jejich abstraktním vztahu k práci,
mzdě a tak dále, je Marxova teorie nemyslitelná. Marx tedy
v tomto směru velmi souzní s procesem normalizace těla a in-

dividua. Marxistické myšlení navíc člověka podněcuje k pro-
sazování normality, protože vyžaduje minimalizaci odchylek
od průměru, například pokud jde o distribuci bohatství ve
společnosti.

78 | Z pojmu normy na rozdíl od pojmu ideálu nepřímo vy-
plývá, že většina populace se musí nebo by se měla do normy
vejít. Norma vystihuje tu část populace, která spadá do stře-
dového pásma standardní Gaussovy křivky. Tato křivka, graf
exponenciální funkce, byla známa pod různými názvy – jako
„normální rozdělení“, „Gaussova funkce hustoty pravděpo-
dobnosti“ či jednoduše „zvonovitá křivka“ – a stala se svým
způsobem symbolem tyranie normy (viz obr. 1, s. 82). Každá
zvonovitá křivka bude mít na okrajích ty vlastnosti, které se
odchylují od normy. S pojmem normy tedy přichází pojem
odchylek či „deviací“. Zaměříme-li se na oblast tělesna, pak
ve společnosti, kde působí pojem normy, budou jako „devi-
antní“ vnímáni lidé s (tělesnou) jinakostí. Jak jsme viděli, tím
se taková společnost diametrálně odlišuje od společností s po-
jmem ideálu, neboť v těch mají neideální status všichni lidé
bez rozdílu.⁴⁰

Anglie ve 30. letech 19. století zažívala oficiální i neofi-
ciální rozmach zájmu o statistiku. V roce 1832 byl v resortu
Komise pro obchod vytvořen statistický úřad a v roce 1837
zřídila vláda pro sběr statistických údajů o narozeních, úmr-
tích a sňatcích státní matriční úřad. Veškerý tento zájem
o čísla týkající se státu byl důsledkem přijetí reformního zá-
kona v roce 1832, zákona o továrnách v roce 1833 a zákona

40 Rád bych předešel tomu, aby byla s pojmem normy směřována Aristote-
lova představa uměřenosti. Aristotelická střední cesta je jakýsi fiktivní konstrukt.
Aristoteles doporučuje, aby si člověk při volbě osobních vlastností vybíral spíše
ty, které představují střed mezi dvěma krajnostmi. Nedomnívá se však, že by do
tohoto středního pásma spadala většina populace. Pro Aristotela je jeho „střed“
spíše heuristickou pomůckou při přijímání morálních a etických rozhodnutí. Jako
„střední pojem“ či „střední cesta“ v sobě také nese více prostorového významu
než termín „průměr“ či „norma“.

o chudině v roce 1834. Situace v zemi byla průběžně sledována
a chudí byli pod dohledem. Brzy následovaly i soukromé inici-
ativy a v roce 1833 byl zřízen statistický odbor Britského sdru-
žení pro rozvoj vědy, na čemž se podíleli Quetelet i Malthus.
Rok poté Thomas R. Malthus, Charles Babbage a další založili
Statistickou společnost města Londýna. Královská londýnská
statistická společnost byla založena v roce 1835.

Užívání statistiky zahájilo důležitý společenský proces
a pro účely této knihy je velmi výmluvná souvislost, kterou
lze vysledovat mezi vznikem statistiky a obecnějšími záměry
jejích zakladatelů. Je to téměř k nevíře, ale téměř všichni raní
statistikové měli jedno společné – byli to přívrženci eugeniky.
Platí to i pro nejvýznamnější osobnosti hnutí – sira Francise
Galtona, Karla Pearsona a Ronalda A. Fishera.⁴¹ Jakkoli se tato
shoda okolností zdá být skoro příliš nápadná, než aby byla
pravdivá, je třeba si uvědomit, že opravdu existuje reálná sou-
vislost mezi vytvářením statistických měřítek člověka a na-
dějí, že se podaří lidi vylepšit tak, aby se odchylky od normy
zmenšily – jak s tím přišel Quetelet či jemu podobní. Sta-
tistika souvisí s eugenikou, protože je založena na myšlence,
že populaci lze poměřovat určitou normou. Významným dů-
sledkem pojmu normy pak je, že rozděluje celek populace na
standardní a nestandardní část. A jakmile začneme populaci
rozlišovat podle toho, zda odpovídá či neodpovídá normě,
logickým dalším krokem státu je pokusit se podřídit normě
i tu část populace, která ji nesplňuje – což je cílem eugeniky.
Taková činnost je samozřejmě hluboce paradoxní, neboť ne-
zrušitelným zákonem statistiky je, že všechny jevy vždy svým
rozložením odpovídají Gaussově křivce. Normalizace nenor-
málního se tedy podobá rozplétání gordického uzlu.

Podle MacKenzieho není tak docela přesné tvrdit, že
Galtonova statistika umožnila eugeniku; spíše se dá říci, že

41 Na tento dosti pozoruhodný souběh eugeniky se statistikou poukázal Do-
nald A. MacKenzie, nicméně mám za to, že jeho postřehy dosud neměly takový
vliv, jaký by si zasloužily.

„potřeby eugeniky do značné míry určovaly obsah Galtonovy statistické teorie“ (MacKenzie 1981: 52). V každém případě ale mezi statistickou vědou a zájmy eugeniky existuje symbiotický vztah. V obojím případě se do společnosti vnáší pojem normy, zejména normálního těla, a tím se de facto vytváří pojem těla „postiženého“.

80 | Stojí také za to se zmínit o zajímavém vztahovém trojúhelníku eugenických zájmů. Především, sir Francis Galton byl bratrancem Charlese Darwina, jenž svou tezí o evoluční výhodě nejschopnějších příslušníků druhu vytvořil základ pro eugeniku a také pro představu těla, které je s to neustálým zdokonalováním dospět až k dokonalosti. Jak to vyjádřil jistý vědec, „eugenika byla ve skutečnosti aplikovanou biologií založenou na hlavní soudobé biologické teorii, to jest na Darwinově teorii vývoje druhů“ (Farrall 1985: 55). S pomocí Darwinových myšlenek byli postižení lidé odsunuti stranou jako evolučně vadné exempláře, které v procesu přirozeného výběru neobstojí. Tak začala být eugenika posedlá odstraněním „vadných jedinců“, což byla kategorie zahrnující „slaboduché“, hluché, slepé, jedince s tělesnými vadami a tak dále.

Ve vazbě na tyto myšlenky pak Galton vytvořil novodobý systém snímání otisků prstů za účelem osobní identifikace. Jeho zájem o tuto oblast vyplýval ze snahy dokázat, že některé fyzické rysy lze dědit. Jak sám napsal,

k těmto zkoumáním v oblasti identifikace osob mne podněcovalo mimo jiné přání nalézt nezávislé rysy vhodné ke zkoumání dědičnosti (...) není nikterak nepravděpodobné, že každý člověk nese na svém těle viditelné a nepopíratelné důkazy svého původu a blízké spřízněnosti, a stojí za to prozkoumat, zda tomu tak skutečně je. (MacKenzie 1981: 65)

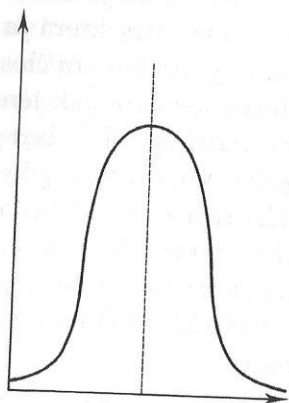
Na otisky prstů se pohlíželo jako na viditelnou známku původu, jakési sériové číslo napsané na těle. Můžeme ale tuto metaforu dovést i dále a říci, že sám pojem otisku prstu staví do popředí představu, že lidské tělo je standardizované a má

ono sériové číslo vtištěno přímo do své hmotné podstaty. (Technologický vývoj později odhalí, že tento otisk je zakódován na genetické úrovni.) Tělo má tedy identitu, která je vázána na jeho hmotu, a není v moci morálky, umění ani člověka ji změnit. Tato nesmazatelnost tělesné identity pak jen akcentuje to, jak se skrze tělo projevují další fyzické vlastnosti – inteligence, výška, pohotovost reakcí. Podle této logiky se člověk rovná svému tělu; tělo utváří identitu a tato identita je nezměnitelná a nesmazatelná jako místo dotyčného jedince na křivce normálního rozdělení. Pro nás je na tomto důrazu na tělesné otisky podstatné, že známky fyzické odlišnosti se stávají synonymem pro identitu dané osoby.

81 | Třetím a posledním vztahem je spojení mezi Galtonem a onou významnou postavou debat o nezpůsobnosti v 19. století – Alexandrem Grahamem Bellem. V roce 1883, v témže roce, kdy Galton přichází s pojmem „eugenika“, pronesl Bell svůj eugenický projev *Memoir upon the Formation of a Deaf Variety of the Human Race* (Referát o vytvoření hluché odrůdy lidského rodu), v němž varoval před „sklonem hluchoněmých volit si za partnery v manželství také hluchoněmé“ (Bell 1969: 19), což podle něj může mít strašlivé následky v podobě vytvoření hluché odnože lidského druhu. Tento výrok, jenž je ozvěnou obav dr. Frankensteina, že by se jeho netvor mohl spářit a založit rod netvorů, výrazně ukazuje, s jakou hrůzou „normální“ člověk pohlíží na bytost s odlišnými schopnostmi.⁴² Povšimneme-li si, jak se v Galtonově osobě prolínají různé dobové zájmy, vidíme, jak se v evoluční teorii, daktyloskopii i snaze regulovat právo neslyšících na reprodukci odráží představa, že tělo lze dovést k dokonalosti, ovšem pouze pod náležitou kontrolou eugeniků. Totožnost lidí se nyní určuje na základě nepotlačitelných identifikujících tělesných vlastností, které lze měřit. Odchylku od normy lze zjistit, a dokonce trestně postihnout, což platilo zejména pro užívání otisků

42 Podrobnější zhodnocení románu *Frankenstein* a jeho vztahu k pojímání (tělesné) odlišnosti je obsaženo v šesté kapitole mé knihy *Enforcing Disability*.

Obr. 1: křivka „normálního rozdělení“

82 |

k identifikaci těch společensky nestandardních jedinců, kteří chtěli svou totožnost zatajit.

Galton provedl ve statistické teorii, která vytvořila pojem normy, výrazné změny. Zabýval se tím, co bylo v minulosti nazýváno „teorií chyb“ – metodou, kterou se astronomové snažili dokázat, že polohu hvězdy lze určit přihlédnutím k variabilitě zaznamenaných pozorování. Pokud se tato pozorování, která nemohou být všechna správná, graficky znázorní, vytvoří zvonovitou křivku; většina z nich přitom spadá do oblasti jejího středu, který představuje správnou polohu hvězdy. Chyby zůstanou na okrajích křivky. Galtonův příspěvek statistice tkví v tom, že křivku přejmenoval a místo o „zákonu četnosti chyb“ nebo „chybové křivce“, což byl Queteletův termín, mluvil o křivce „normálního rozdělení“ (viz obr. 1, s. 82).

Význam těchto změn má přímou souvislost s Galtonovými eugenickými zájmy. U „chybové křivky“ se od přesnosti nejvíce odchylojí její okraje. Podíváme-li se ale na lidské vlastnosti, museli bychom tyto krajní póly, zejména ty, které Galton vnímal jako kladné – nadprůměrnou výšku, inteligenci, ctížádostivost, sílu a plodnost – vnímat jako chyby. Galton ovšem chtěl tyto extrémní pojímat ne jako „chyby“, nýbrž jako

případy výrazného zastoupení znaku. Donald A. MacKenzie k tomu poznamenává:

Termín ‚pravděpodobná chyba‘ byl tedy v užívání postupně nahrazován termínem ‚směrodatná odchylka‘ (který nevyvolává představu, že odchylka je v nějakém smyslu chybná) a spojení ‚zákon chyb‘ spojením ‚normální rozdělení‘.

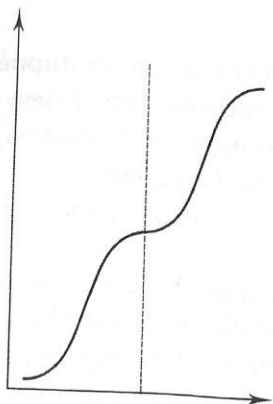
(MacKenzie 1981: 59)

I když ale Galton eliminoval představu chyb, stále mu působilo potíže, že na křivce normálního rozdělení znázorňující např. výšku představují vysoký i malý vzrůst extrémní spojité škály a normou je vzrůst průměrný. Při své touze zdokonalit lidský rod, nebo přinejmenším jeho britskou podmnožinu, pokládal samozřejmě vysoký vzrůst za žádoucnější než malý. Jak by mohly obě krajní odchylky od normy být považovány za kvalitativně rovnocenné? Proto nahradil určování průměru myšlenkou hierarchického řazení. Změnil tedy způsob nahlížení na křivku tak, jako když místo průměru začneme používat medián – což je změna, která měla ve vývoji eugenického myšlení velký význam.

Pokud určitý rys, řekněme inteligenci, posuzujeme podle jeho průměrné hodnoty, pak by představu o správné inteligenci určovala většina – a inteligence by se tedy definovala podle průměrného středu. Galton se chtěl zprůměrování žádoucích znaků vyhnout, a tak raději uvažoval o inteligenci v kontextu hierarchického řazení. Ačkoli v normálním rozdělení by vysoká inteligence představovala pouze jednu z krajností, v takto upraveném systému zaujímala nejvyšší místo. Galton svou křivku rozdělil na kvartily, takže mohl zdůraznit hierarchické uspořádání inteligenčních kategorií – to jest, že někdo svou inteligencí spadá do prvního nebo čtvrtého kvartilu (nízká, respektive vysoká inteligence). Od Galtonova díla vede přímá linka k současnému „intelligenčnímu kvocientu“ (IQ) a testům studijní úspěšnosti. Galton tedy v podstatě pozměnil Gaussovu zvonovitou křivku, aby demonstroval nad-

| 83

Obr. 2: ogiva

řazenost charakteristik, které považoval za žádoucí (například vysoké inteligence). Vytvořil takzvanou „ogivu“ (viz obr. 2, s. 84), graf rozdělený do kvartilů se stoupající křivkou, na níž je žádoucí znak „výš“ než nežádoucí odchylka. Stephen M. Stigler vysvětluje:

Kdybychom seřadili podle míry nadání sto jednotlivců, každému bychom mohli přidělit číselnou hodnotu odpovídající jeho percentilu na křivce ‚odchylek od průměru‘: talent, který by se nacházel uprostřed (medián), by měl hodnotu 0 (průměrnost), jedinec na horním kvartilu by měl přidělenou hodnotu 1 (představující nadání o jednu pravděpodobnou chybu vyšší než průměr) a tak dále. (Stigler 1986: 271)

Význam těchto Galtonových revizí tkví v tom, že jsou pokusem o předefinování pojmu „ideálu“ ve vztahu k běžné populaci. Za první, aplikací pojmu normy na lidské tělo vzniká představa deviance a „deviantního“ těla. Za druhé, představa normy podrobuje normální variabilitu lidského těla striktnějším měřítkům a naznačuje, jaké by tělo „mělo“ být. Za třetí, revizí křivky normálního rozdělení a jejím uspořádáním do kvartilů řazených podle velikosti atd. se vytváří nový druh

„ideálu“. Tento statistický ideál se liší od antického ideálu, který po nikom nepožadoval, aby se sám ideálním stal. Nový koncept ideálu vzešlý z hierarchického řazení působí díky imperativu normy a dále se opírá o myšlenku pokroku, lidské zdokonalitelnosti a eliminace odchylek, čímž vzniká hegemónní vize toho, jaké by lidské tělo mělo být.

Jakkoli máme sklon spojovat si eugeniku s tezemi o rasové nadřazenosti, které razili nacisté, je důležité si uvědomit, že ji neprovozovala jedna okrajová skupina pravicových fašistických maniaků. Ve skutečnosti eugenika pronikla do běžného života mnoha, ne-li přímo většiny, evropských a amerických občanů. Když Marx ve své definici průměrné mzdy a abstraktní práce použil Queteletovu představu průměru, socialisté i další společenské skupiny se s eugenickými tvrzeními ztotožnili, protože ve zdokonalitelnosti lidského těla spatřovali utopickou naději na zlepšení společenských poměrů. Jakmile se stala přípustnou myšlenka, že v lidské fyziologii existují normy a hierarchické kategorie, už nebylo tak nepředstavitelné, že bychom si mohli přát např. zvýšit inteligenci člověka nebo snížit počet vrozených vad. Tyto myšlenky se těšily široké popularitě – v následujících letech patřily k zastáncům eugeniky i vůdčí osobnosti socialistické Fabiánské společnosti, jako byli Sidney a Beatrice Webbovi, George Bernard Shaw a Herbert George Wells (MacKenzie 1981: 34). Vliv eugenických myšlenek přetrval do prvních desetiletí 20. století, takže například i Emma Goldman byla s to napsat, že pokud se nebude prosazovat kontrola porodnosti, bude stát „legálně podporovat zvyšování počtu nuzáků, syfilitiků, epileptiků, alkoholiků, mrzáků, zločinců a degenerovaných“ (Kevles 1985: 90).

Naneštěstí pro lidi s tělesnou a/nebo mentální jinačností eugenikové většinou házeli všechny takzvané nežádoucí znaky do jednoho pytle. Jedním dechem mluvili o zločincích, chudých i „postižených“. Jako příklad může posloužit vůdčí postava eugenického hnutí Karl Pearson, který vymezil „neperspektivní“ jedince následujícím způsobem: „zločinec recidivista, profesionální tulák, souchotinář, šílenec, men-

tálně zaostalý, alkoholik, člověk s chorobou vrozenou nebo zaviněnou nestřídmostí" (Kevles 1985: 33). Pearson stál v roce 1911 v čele katedry aplikované statistiky, pod kterou spadaly Galtonova a Biometrická laboratoř londýnské University College. Tato katedra shromažďovala eugenické informace o dědičném předávání tělesných a duševních znaků, mimo jiné „vědeckých, obchodních a právnických schopností, ale také hermafroditismu, hemofilie, rozštěpu patra či rtu, tuberkulózy, cukrovky, hluchoněmosti, polydaktylie (nadpočetných prstů) nebo brachydaktylie (nedovyvinutých prstů), šílenství a duševní zaostalosti" (c.d.: 38–39). Znovu tu vidíme nesoudnou skupinu různých typů „postižení", které jsou navíc smíšeny s jinými typy lidské variability. Panovalo přesvědčení, že všechny tyto odchylky od normy z dlouhodobé perspektivy oslabují zdraví národa. Jeden z úředníků Eugenické registratury to formuloval takto:

výpočet korelací je jedinou racionální a účinnou metodou, již se lze pokusit o rozluštění problému (...) co udržuje a co podkopává celkovou zdatnost národa (...). Národ lze udržet při plné tělesné i duševní síle, jedině pokud bude každá další generace pocházet především z nejzdatnějších příslušníků generace předchozí. (c.d.: 39–40)

Tento důraz na národ a národní zdatnost je zjevně založen na metafoře kolektivního těla. Nejsou-li jednotliví občané zdraví a ve formě, deformují tím národní tělo. Takové argumenty samozřejmě vycházejí z falešné představy o politickém organismu obce – jako kdyby hrbatí občané dávali dohromady hrbatý národ. Přesto ale byla myšlenka eugeniků, že jednotlivé odchylky se zkombinují do souhrnné národní identity, velmi sugestivní. Toto přesvědčení se pak propojilo s mentalitou průmyslového věku, v jejímž pojetí byli jednotliví dělníci zaměnitelní a jejímž cílem bylo proto vytvořit univerzálního dělníka s jednotnými fyzickými vlastnostmi a stejně tak jednotnými výsledky práce – vždy stejným výrobkem.

Jedním z ohnisek zájmu eugeniky bylo to, co se obecně nazývalo „slabomyslnost".⁴³ Tento termín zahrnoval nízkou inteligenci, duševní chorobu, a dokonce i „pauperismus", neboť se kladlo rovnítko mezi nízké příjmy a „relativní neschopnost" (c.d.: 46)⁴⁴. Slabomyslnost a chronická chudoba byly dále spojovány s určitými etnickými skupinami. Americký eugenik Charles Davenport se domníval, že v důsledku přílivu evropských přistěhovalců bude americká populace časem „tmavší co do pigmentace, menší vzrůstem... náchylnější ke zločinům, jako je krádež, přepadení, vražda, znásilnění a pohlavní nevázanost" (c.d.: 48). Davenport při svém výzkumu pečlivě procházel záznamy „věznic, nemocnic, chudobinců a ústavů pro choromyslné, hluché, slepé a šílence" (c.d.: 55).

Toto povrchní spojování odlišností, které dnes nazýváme „postižením" či nezpůsobilostí, s trestnou činností, sníženými duševními schopnostmi, sexuální nevázaností a tak dále nám zanechalo z minulosti dědictví, s nímž lidé s (tělesnou) jinakostí zápasí dodnes. Tato souvislost byla v obecném povědomí tak pevně zakořeněná, že jistý americký novinář byl s to na za-

43 Mnoho předsudků, které se ve 20. století projevovaly vůči lidem s poruchami učení, má své kořeny v této době. Alfred Binet, autor inteligenčního testu, jehož principy se používají dodnes, byl Galtonovým zaníceným stoupencem. Americký psycholog Henry H. Goddard používal Binetovy testy v Americe a z číselných hodnot vytvořil kategorie: ty z testovaných, jejichž mentální věk se podle výsledků testu pohyboval mezi jedním a dvěma roky, nazval „idioty", přízvisko „imbecilové" dostali ti, kdo se údajně pohybovali na úrovni dítěte tří- až sedmiletého. Goddard také vymyslel termín „moron" (česky debil), odvozený od řeckého slova pro „tupý" či „hloupý", a označil jím jedince s mentálním věkem mezi osmi a dvanácti lety. Tento pojem, stejně jako označení „retardovaný", od té doby již v pejorativním smyslu pronikl do běžného úzu (Kevles 1985: 78). Dokonce i termín „mongoloidní idiot" označující člověka s Downovým syndromem byl používán ještě v 70. letech nikoli pejorativně, nýbrž jako diagnóza v lékařském textu. (Podrobněji o takovém označování pojednává nesmírně zajímavá kniha Michaela Bérubého „Life as We Know It".)

44 Tento argument možná působí podivně povědomě – je to proto, že jej přebírá a dále propaguje neokonzervativní kniha *The Bell Curve* (Herrnstein, Murray 1994), v níž se tvrdí, že chudoba a inteligence spolu skrze dědičné vlastnosti souvisí.

čátku 20. století oslavovat „inspirativní, úžasné poselství nové dědičnosti“ a stavět ho do protikladu k neštěstí, jež spočívá v rození „nemocných, zmrzačených nebo mravně zkažených“ dětí (c.d.: 67). Toto ztotožňování (tělesné) jinakosti s mravní zkažeností se odrazilo ve slovním spojení „defektní třída“. Jak prohlásil na konci první světové války rektor Wisconsinské univerzity, „o eugenice toho víme dost, takže kdybychom tyto znalosti použili, defektní třídy by vymizely během jedné generace“ (c.d.: 68). A na tomto místě je třeba opět zdůraznit, že eugenické hnutí nebylo doménou excentriků. Davenportovy výzkumy financovala matka Averella Harrimana Mary Harriman⁴⁵ i John D. Rockefeller a členy eugenických organizací byli mimo jiné britští premiérové Arthur Balfour, Neville Chamberlain a Winston Churchill, prezident Theodore Roosevelt, Herbert George Wells, John Maynard Keynes a Harold Laski. Galton byl za své dílo v roce 1909 povýšen do rytířského stavu a v roce 1910 obdržel Copleyho medaili, nejvyšší ocenění Královské společnosti. Společnost nesoucí jeho jméno vznikla dokonce až v New Yorku a pravidelně se scházela v Americkém muzeu přírodní historie. Oxfordská debatní společnost, tvořená většinou příslušníky akademické obce Oxfordské univerzity, schválila při eugenické disputaci v roce 1911 v závěrečném hlasování základní eugenické zásady téměř poměrem dvě ku jedné. V Kansasu byla zase v roce 1920 součástí celostátní výstavy soutěž, v níž se na základě rodinných eugenických anamnéz, prováděných inteligenčních testů, lékařských prohlídek a vyšetření na pohlavní choroby soutěžilo o titul nejzdatnější rodiny. V brožuře vydané pro účely soutěže se píše o udílených cenách, že „toto ocenění a medaile má větší hodnotu než dobytek vyhraný ve farmářské loterii (...). Neboť

45 Lennard J. Davis mluví mylně o sestře tohoto amerického politika, která se stejně jako matka jmenovala Mary. Mary Harriman mladší se o eugeniku také zajímala, nicméně hlavní „sponzorkou“ Davenportových výzkumů byla Mary Harriman starší, vdova po železničním magnátu Harrimanovi. (Pozn. překladatelky.)

zdraví je bohatství a zdravý duch ve zdravém těle je to nejnedocenitelnější, co člověk může vlastnit“ (c.d.: 62).

V Anglii byly parlamentu předloženy zákony omezující svobodu lidí s mentální jinakostí a prestižní vědecký časopis *Nature* v roce 1933 vyjádřil souhlas s nacistickým návrhem zákona o „předcházení dědičným chorobám u potomstva“ pomocí sterilizace „postižených“. V úvodníku časopisu se psalo, že „tento návrh si ve svém nynějším znění vyslouží uznalou pozornost všech, kdo se zajímají o řízené a záměrné zdokonalování lidského rodu“. Ve výčtu „postižení“, u jejichž nositelů by byla na místě sterilizace, figurovaly „vrozená slabomyslnost, maniodepresivní šílenství, schizofrenie, dědičná epilepsie, dědičný tanec svatého Víta, dědičná slepota a hluchota, dědičné tělesné znetvoření a chronický alkoholismus“ (MacKenzie 1981: 44). Už se do velké míry zapomnělo na to, že Adolf Hitler svou odpornou eugenickou politikou jen uvedl do praxe teorie britských a amerických eugeniků. Hitlerův výrok v knize *Mein Kampf*, že „boj o denní chléb [mezi druhy] nechává zhynout všemu slabému, nemocnému a nerozhodnému“ (Hitler 2000: 207), se svou povahou nijak neliší od kteréhokoli z mnoha podobných prohlášení, jež jsme tu již uvedli. A dokonce ani závěry, k nimž Hitler dochází, nejsou výrazně odlišné od závěrů Galtona, Bella a jim podobných.

Stát musí vystupovat jako garant tisícileté budoucnosti (...). Do služeb uvedených poznatků musí dát nejmodernější lékařské prostředky. Všechno, co je nějak viditelně nemocné a dědičně zatížené a tím dále zatěžující, musí stát prohlásit za neschopné plození a toto také prakticky prosadit.(c.d.: 295)

Na tomto místě by bylo vhodné připojit pár úvah o Sigmundu Freudovi. Pro vznik jeho díla byla představa „normálu“ obzvláště klíčová. Freud ukazuje, že sexualita, která byla dlouho vykazována na smetiště lidských instinktů, je ve skutečnosti normální a že perverze je jednoduše přenos „normálního“ sexuálního zájmu na jiný objekt. Sny, ač se chovají způso-

90 | bem, který je „v normálním duševním životě... něčím neznámým nebo připouštěným jen výjimečně“ (Freud 1991: 214), jsou brány jako něco, co je ve skutečnosti normální, a „sny neurotiků se v žádném podstatném bodě neliší od snů normálních lidí“ (c.d.: 321–322). Popravdě řečeno, těžko si lze představit, jak by mohla psychoanalýza bez pojmu normalnosti vůbec existovat. Vždyť jedním ze základních principů, z nichž psychoanalýza vychází, je předpoklad, že všichni začínáme normální psychosexuální vývoj a neurotici se stávají abnormálními v důsledku nějakého problému, který v tomto normálním vývoji vyvstal. Jak to formuloval Freud, „při normální *vita sexualis* žádná neuróza neexistuje“ (c.d.: 273). Psychoanalýza může tuto chybu napravit a navrátit pacienty jejich normálnímu já. Byť se zde nemohu pustit do podrobného rozboru Freudova díla, je poučné si uvědomit, jak Freud vytváří eugeniku mysli – pojem normální sexuality, normální funkce, a pak je klade do protikladu k perverzi, abnormalitě, patologičnosti, a dokonce kriminalitě. Jedna z hlavních kritik Freudova díla se nyní zaměřuje právě na to, jak si představoval normální ženskou a mužskou sexualitu a sexuální vývoj.

V beletrii se snaha přizpůsobit jednotlivého příslušníka populace normě dočkala prvního zobrazení v 50. letech 19. století, v době, kdy se utvářela představa normálního těla. Ve Flaubertově *Paní Bovaryové* se Charles Bovary pod vlivem prospěchářského lékárníka Homaise a Emy rozhodne provést na stájníkovi místního hostince Hippolytovi módní operaci, která by mu narovнала koňskou nohu. Tento korektivní zákrok se pokládá za „nový“ a spjatý s „pokrokem“ (Flaubert 1966: 153). Hippolyte je přímo bombardován zdůvodněními, proč by si měl nechat nohu napravit. Slyší, že mu noha jistě „značně vadí při výkonu zaměstnání“ (c.d.: 154). Homais tedy z Hippolyta dělá téměř práce neschopného člověka a k tomu ještě dodává: „Co kdybys byl musil sloužit, bojovat pod prapory?“ (c.d.: 154) V centru pozornosti je národní zájem a opět také výkonnost. Jenže Hippolyte dělal svou práci stájníka dobře; jeho tělesná jinakost nijak nebránila tomu, aby se ve

společenství podle tradičních měřítek uplatnil. Jak poznamenává vypravěč, naopak se zdá, že ze své jinakosti udělal přednost:

Ale s touto koňskou nohou, širokou jako skutečné koňské kopyto, se svrastělou kůží, suchými šlachami, velkými prsty, jejichž černé nehty byly obrazem hřebů v podkově, náš strophopod běhal od rána do večera jako jelen. Bylo ho ustavičně vidět na náměstí, jak poskakuje kolem vozů a vyhazuje přitom dopředu svou nesouměrnou podpěru. Zdálo se dokonce, že má v té noze více síly než v druhé. Protože byla neustále zapřažena, jako by si byla osvojila duševní vlastnost, trpělivost a energii, a když měl vykonat nějakou těžkou práci, raději se opíral o ni. (c.d.: 155)

Hippolytovo „postižení“ je vlastně zocelením a (metaforicky řečeno) i jakýmsi zdrojem „koňské“ síly. Ale i když je Hippolyte nadměrně zdatný, operaci je třeba provést, aby byla odstraněna veškerá podobnost s koněm, kterou evokuje začátek jeho jména, a on byl plně navrácen lidskosti. Mít „postižení“ znamená být zvířetem, být „ten druhý“.

Po počátečním zdánlivém úspěchu operace se v novinách objeví článek vychvalující ducha pokroku. Předjímá se v něm Hippolytovo šťastné znovupřijetí do lůna lidského společenství:

Všechno nasvědčuje tomu, že rekonvalescence bude krátká, a kdo ví, zdali dokonce neuvidíme o příštím posvícení našeho statečného Hippolyta, jak se spolu s ostatními veselými chlupci účastní bakchických tanců ... (c.d.: 156–157)

Článek pokračuje prohlášením: „Není-liž tu na místě volat, že slepí budou viděti, hluchí slyšeti a kulhaví choditi?“ Je jasné, oč je třeba usilovat. Věda skoncuje s „postižením“. V Hippolytově noze se nicméně, řízením flaubertovské ironie, začne šířit sněť a nezbyvá než provést amputaci. Starší lékař, který tento

zákrok provádí, kárá Charlese za jeho pokus znormalizovat tohoto člověka:

To jsou ty pařížské vynálezy! ... My jsme praktičtí lékaři, my jen léčíme; nás by nenapadlo operovat někoho, kdo je zdrav jako buk! Rovnat koňskou nohu! Copak je možné narovnat koňskou nohu? To je, jako by, řekněme, někdo chtěl z hrbáče udělat rovného člověka! (c.d.: 159–160)

92 | Flaubertovo dílo sice ilustruje některá moje dosavadní tvrzení, nicméně je důležité nebrat román jen jako příklad toho, jak se v určitém textu odráží historický vývoj. Mám za to, že ze vztahu románů a norem se dá vyvodit obecnější teze.

Gustave Flaubert možná paroduje soudobé medicínské představy o normálnosti, ale sama románová forma v jiném smyslu normativní struktury podporuje a také symbolicky vytváří. Celá *Paní Bovaryová* je ve skutečnosti o Emině nenormálnosti a Flaubertově odporu k normálnímu životu. Pokud přijmeme tezi, že románová tvorba se jako určitý druh společenské činnosti zrodila z projektu hegemonie střední třídy,⁴⁶ přesvědčíme se, že románové syžety a vývoj postav většinou tíhnou k normativitě. Například postavy v románech 19. století jsou zpravidla dosti obyčejní lidé, kteří jsou stavěni do situací vybočujících z normálu, a představují tak protiklad k heroickým postavám, které zastupovaly ideál v ranějších literárních formách, jako je kupříkladu epos.

Pokud se v románu objeví motiv tělesné či mentální jinakosti, jen výjimečně má ústřední postavení. Je neobvyklé, aby hlavní postavou byl člověk s „postižením“, byť méně významným postavám, jako je malý Tim (z Dickensovy *Vánoční*

46 Tento předpoklad vychází z mých předchozích knih – *Factual Fictions: Origins of the English Novel* a *Resisting Novels: Fiction and Ideology* – a také ze souhrnu děl, která se týkají vztahu mezi kapitalismem, hmotnou sférou života, kulturou a beletrii. V podobném duchu se nesou i práce Raymonda Williamse, Terryho Eagletona, Nancy Armstrong, Mary Poovey, Johna Bendera, Michaela McKeona a dalších.

koledy; pozn. překl.), někdy autor přisuzuje deformity, jež mají vzbudit soucit. V případě Esther Summersonové (hrdinky románu *Ponurý dům*; pozn. překl.), která má jizvy po neštovicích, nechává autor tyto jizvy působením lásky doslova zmizet. Zároveň máme k dispozici dostatek studií prokazujících, že záporné postavy fyzicky vybočují z normálu velmi často – jsou zjizvené, tělesně deformované nebo zmrzačené.⁴⁷

Neříkám tu pouze, že romány ztělesňují předsudky společnosti vůči „postiženým“. To je samozřejmá a banální pravda. Spíše tvrdím, že samotné struktury, o něž se román opírá, jsou zpravidla normativní a ideologicky zdůrazňují univerzální povahu hlavního hrdiny či hrdinky, jejichž normativita nás pobízí k tomu, abychom se s nimi ztotožnili.⁴⁸ Kromě toho si román klade za cíl reprodukovat na jisté úrovni sémiologicky normativní znaky, kterými jsou čtenáři obklopeni, a díky tomu pak paradoxně čtenáři čtou tytéž znaky snadněji i v okolním světě. V symbolické formě se tu vytváří a dále symbolicky reprodukuje životní průměrnost, průměrnost hmotného světa, průměrnost normálního těla, průměrnost světa etnicky nevýstředního a genderově jasně rozděleného podle pohlaví. Tato normativita příběhů už ze své podstaty vytváří abnormalitu, jinakost „těch druhých“ – „postižených“, domorodců, kolonizovaných poddaných a tak dále.

I na úrovni syžetu lze sledovat, jaký vliv měly eugenické představy o normativitě. V románech hraje velmi významnou roli původ postav. Ty nejsou zobrazovány jako tvůrci vlastní osobnosti, ale jsou zásadním způsobem biologicky zavázány

47 Téma výskytu „postižených“ lidí v literatuře je dobře zdokumentováno a já se jím v tomto textu obecně nechci příliš zabývat. Existují o něm skvělé knihy, například antologie, kterou editorsky připravili Alan Gartner a Tom Joe, *Images of the Disabled, Disabling Images* či práce Deborah Kent, mimo jiné text „In Search of a Heroine: Images of Women with Disabilities in Fiction and Drama“ v antologii editorek Adrienne Asch a Michelle Fine *Women with Disabilities: Essays in Psychology, Culture and Politics*.

48 A pokud má některá z hlavních postav výrazné „postižení“, vybízí nás text k tomu, abychom se ztotožnili s její schopností je překonat.

svým předkům, což platí dokonce – nebo možná obzvláště – pro sirotky. Velké heliodorovské romantické příběhy, v nichž nakonec vychází najevo vznešený původ postav z nižších tříd, se v románu posouvají do dalšího stadia vývoje. Urozenost sice není už tak důležitá, nicméně hrdinové a hrdinky dědí skrze genetické přibuzenství měšťanskou poctivost, charakternost a posléze i majetek a postavení. V románovém světě vítězí v zápase mezi přírodou a výchovou téměř vždy příroda. Oliver Twist tudíž v životě *přirozeně* ponese korouhev měšťanské morálky a jazykové normativity, i když vyrůstá v chudobincí. Oliver bude vždycky normální, i v nenormálních podmínkách.⁴⁹

Další vývoj románu lze sledovat v dílech Emila Zoly. Před Zolou, například v Balzacově díle, je autorovou snahou ukázat, jak na vrozeně dobrého hrdinu či hrdinku působí materiální svět. Dočítáme se tu tedy o pouti duše, o pouti kteréhokoli muže či ženy, strastiplným a demoralizujícím světem. Zolova teorie románu je ale celá postavena na myšlence zděděných znaků a biologického determinismu. V díle *The Experimental Novel* (Experimentálním románu) o tom Zola napsal:

Determinismus vládne všemu. Je to vědecký výzkum, je to na experimentu založená argumentace, jež vyvrací jednu po druhé hypotézy idealistů a jež nahrazuje romány vzešlé čistě z autorovy fantazie romány založenými na pozorování a experimentu. (Zola 1964: 18)

V tomto pojetí je autor jakýmsi vědcem, který pozoruje vzájemné interakce lidí vybavených přirozeně zděděnými sklony.

49 Genealogická rodinná linie znamená v měšťanském románu jak pokrevní, tak finanční kontinuitu. Jürgen Habermas definuje úlohu rodiny takto: „jakožto genealogické pouto [rodina] zaručovala personální kontinuitu procesu, který fakticky spočíval v akumulaci kapitálu a měl své kořeny v neexistenci právních omezení ohledně dědění majetku“ (Habermas 1989 [1962]: 47). Skutečnost, že biologické a finanční vazby v románu splývají, jen podtrhuje závěr, že normalita je oficiálně prosazovanou oporou celkové struktury buržoazního systému.

Jak Zola sám napsal, jeho záměrem v románovém cyklu Rougon-Macquartové bylo ukázat, jak dědičnost ovlivňuje rodinu, „která vyvíjí nadlidské úsilí, ale pokaždé ztroskotá kvůli své vlastní přirozenosti a na ni působícím vlivům“ (Zola 1993 [1886]: viii). Tento cyklus měl být studií „podivuhodného účinku dědičnosti“ (c.d.). Zola se zmiňuje o Darwinově díle a spojuje své vlastní romány s představami o vzájemné interakci zděděných znaků v čase a v určitých prostředích a se zobecňujícími závěry ohledně lidského chování:

A to je podstata experimentálního románu: znát mechanismy lidských jevů, ukázat, jakým způsobem se pod vlivem dědičnosti a prostředí utvářejí rozumové a smyslové projevy člověka, tak jak nám je podává fyziologie. (Zola 1964: 21)

Zola otevřeně přiznává, že za mnoho vděčí vědě, a tvrdí, že „experimentální román je důsledkem evoluce vědy v tomto století“ (c.d.: 23). Zatímco romány staršího období se podle Zoly skládají z vymyšlených dobrodružství, nový román je „referát, nic víc“ (c.d.: 124). Jelikož je referátem, odmítá nový román idealizované postavy a dává přednost normě.

Ony přečisté dívenky, oni za hrob věrní mladíci, které nám líčí některé romány, nejsou z tohoto světa... My říkáme vše, nevybíráme si ani neidealizujeme. (c.d.: 127)

Zolovy postavy jsou „z tohoto světa“. Tento závazek je podstatou Zolova nového realismu, realismu, jenž je založen na normě, průměrnosti, zděděných vlastnostech.

Rád bych tu ukázal, že jakmile získáme určité povědomí o konstruování „postižení“ a jinakosti, můžeme se začít dívat jinak nejen na romány, jejichž hlavními postavami jsou „postižení“, ale na všechny romány. Důkladně jsem o jinakosti a ne/způsobivosti přemýšlel a uvědomil jsem si, že téměř v každém literárním díle se objevuje nějaký odkaz na abnormalnost, „postižení“ a tak dále. Podle mého názoru je tento jev

důsledkem nadvlády normality. Tato normalita se musí ve veřejném prostoru (jakým je i román) neustále prosazovat, musí vytvářet a posilovat svůj obraz zpracováváním, srovnáváním, konstruováním a dekonstruováním obrazů normalnosti a abnormalnosti. Popravdě řečeno, jakmile si člověk začne těchto věcí všimnout, zjistí, že téměř neexistuje román, v němž by se nevyskytovaly nějaké postavy s tělesnou či mentální jinakostí a/nebo „postižením“ – postavy, které jsou chromé, tuberkulózní, umírají na AIDS, mají chronická onemocnění, deprese, duševní choroby a tak dále.

96 | Podívejme se například na některé romány Josepha Conrada. Vybral jsem si ho ne proto, že by byl v tomto směru obzvláště reprezentativní, ale jednoduše proto, že zrovna učím kurs zaměřený na jeho dílo. I když Conrad nemá v žádném ohledu pověst spisovatele, který by se „zabýval postižením“, ukazuje se, že se pro ověření našeho tvrzení hodí, protože psal v době, kdy byla eugenika už v britské společnosti pevně etablovaná a kdy Freud začal psát o normální a nenormální psychologii. Navíc byl Conrad do jisté míry ovlivněn i Zolou, zejména v *Tajném agentovi*.

Ze všeho nejdříve jsem si na Conradových pracích všiml toho, jak často se v nich „postižení“ stává metaforou.

Podobné obraty, jaké tu cituji z *Lorda Jima*, lze nalézt v hojném počtu v každé jeho knize:

tanec chromých, slepých, němých myšlenek – vír hrozných mrzáků
(Conrad 1974: 74)

při tom povyku se choval, jako kdyby byl hluchý jako špalek
(c.d.: 138)

Přesto přese všechno nevypadal nijak nemohoucně
(c.d.: 185–186)

její ohnutá postava se pohybovala drobnými chromými krůčky
(c.d.: 212)

byl slepý a hluchý a bezcitný
(c.d.: 247)

slepá víra v oprávněnost jeho nenávisti k celému lidstvu!
(c.d.: 263)

Jsou to chybní lidé, kteří jsou utrpením slepí k právu i ne-
právu.
(c.d.: 278)

vy zatracení schlíplí mrzáci
(c.d.: 284)

nevzrušen, jako hluchý člověk
(c.d.: 265)

Tyto odkazy se objevují v pravidelných intervalech, skoro jako svého druhu tik. Většinou se zaměřují na hluchotu, slepotu, němotu a chromost a autor zpravidla těchto metafor užívá k tomu, aby ukázal omezení normálních mravů, etiky a samozřejmě jazyka. Jakkoli lze jistě tvrdit, že taková obrazná vyjádření jsou stěží víc než projevy jazykové konvence, rád bych podotkl, že sama pravidelnost, s jakou se objevují, vypovídá o tom, že autor je jaksi podvědomě ve střehu a neustále v textu sleduje výskyt příkladů normality a naopak „postižení“ – i na čistě jazykové úrovni.

I Conradovu oblibu exotických prostředí lze vnímat ve vztahu k otázce normality. Vždyť celá koncepce imperialismu, ze které vycházejí spisovatelé jako Conrad, je z velké části založena na pojmech rasy a etnicity, neoddělitelně spjatých s eugenikou, statistickými důkazy inteligence, schopností atd. A tyto jevy jsou zase součástí hegemonie normality. Na exotická prostředí se v Conradových románech klade důraz kvůli jejich odlišnosti od evropských představ. Protagonisté se odchylují od evropských měřítek normálního chování právě proto, že odjeli z Evropy například do jižních moří nebo do Belgického Konga. A Conrad se zaměřuje na ty postavy, které pod vlivem těchto abnormálních prostředí ztratí svou „cílevědomost“ (často jím prohlašovanou za typický rys Angličanů), a na ty, které si ji podrží.

S tímto ostřížím okem normality je spojeno i využití frenologie při vytváření obrazu postav. Když se tedy například v *Srdci temnoty* Marlow chystá odplout do Afriky, lékař mu změří lebku, aby se dalo zjistit, zda v důsledku kontaktu s koloniálním prostředím dojde k nějakým kvantitativním změnám. Mnohé románové postavy jsou tak poskládány z „ableistického“ kulturního arzenálu normalizovaných charakteristik hlavy, obličeje a těla, které příznačně asociují určité vlastnosti. Například v *Tajném agentovi* poukazuje Verlocovo zavahlité, líné tělo na jeho pochybnou morálku a Stevieho velké uši a tvar hlavy považuje Ossipon výslovně za charakteristický znak degenerovanosti a zločinecké povahy, jak to popisuje ve svých teoriích jeden z eugenických frenologů 19. století, Cesare Lombroso.

Stevie, Conradova nejzjevněji „postižená“ postava, je v *Tajném agentovi* v jistém smyslu středem pozornosti. V jakémsi zolovském okamžiku prozření Ossipon náhle vidí odraz Stevieho „degenerovanosti“ v jeho sestře Winnie:

pohlížel vědecky na tu ženu, která byla sestra zdegenerované, sama zdegenerovaná, s vražednými sklony. Díval se na ni a zaklínal se Lombrosem... Díval se vědecky. Díval se jí na tváře, na nos, na oči, na uši... Bída! ... Katastrofa!

(Conrad 2010: 290)

Tento eugenický pohled, který podrobně zkoumá Winnie a Stevieho, je ve skutečnosti jen koncentrovanou podobou zkoumavého pohledu románu, jenž připisuje význam normativním a nenormativním tělesným charakteristikám. Vlastně s každým členem rodiny Verlocových něco „není v pořádku“, včetně Winnieiny matky, která jen s obtížemi chodí na svých oteklých nohách. Verlocovi nejbližší přátelé ztělesňují mravní zkaženost a fyzickou ponurost Londýna. I Michaelis je obézní a mluví „hlasem, který sípěl, jako by se zadíral a zmíral v nánosu tuku na jeho prsou“ (c.d.: 44). Karl Yundt je bezzubý, má dnu a chodí o holi. Ossipon vybočuje z normálu rasově,

neboť má „houštinou vlnitých slámových vlasů...obličej s ploským nosem a výraznými ústy padnoucimi zhruba do kadlubu negerského typu... [a] mandlově zaoblené oči [které] malátně a potměšile pošilhávaly nad vysoko klenutými lícními kostmi“ (c.d.: 47, mírně upraveno), což jsou všechno rysy, které poukazují na vlastnosti připisované Afričanům a Asiatům – zejména onen lstivě potměšilý a přitom letargický pohled.

Stevie, který je metaforickou ústřední postavou románu a zároveň obětí jeho zápletky, je popsán jako duševně zaoštalý. Jeho pomalá chápavost se stává metaforou pro jeho naprostou nevinnost a dětský odpor ke krutosti. Fakt, že Stevie donekonečna kreslí kruhy, má evokovat „symboliku vyšinité kresby usilující o nepředstavitelno“ (c.d.: 48). V tomto smyslu je jeho vidění světa příbuzné Conradovu, neboť o tom bychom klidně mohli říci, že se pokoušel o totéž. Stevie je doslova rozebrán na kusy, nejen Ossiponovým a autorovým pohledem, ale především zfušovanou explozí, k níž v románu dojde. Jeho roztržité tělo⁵⁰ se stává jakýmsi symbolem roztržení, na něž Conrad poukazuje v celém románu a za něž horuje i Profesor, v jehož technicistním pojetí je anarchismus založen na síle výbuchu a plamenů. Když Stevie potká vozku s hákovitou protézou místo ruky a v mukách přihlíží tomu, jak muž bičuje svého koně, dojde k zážitku, který probudí jeho citlivost vůči vykořisťování. Protéza nejprve působí zlověstně, zejména jako metonymický vykonavatel bičování. Jednoruký muž ale vysvětluje: „Na tomhle světě nejní lehkou... Špatně pro koně, ale sakramentsky hůř pro chudáky chlapy jako já, supěl sotva slyšitelně“ (c.d.: 167). Stevieho naprostá nevinnost se zcela v duchu jeho postavy dá mužovým apelem na třídní solidaritu přesvědčit a Stevie je nakonec roztrhán bombou za hříchy všech.

50 Lacanovskou představou *corps morcelé* se zabývám v šesté kapitole knihy *Enforcing Normalcy*. V tomto oddílu ukazují, jaký je vztah mezi „rozkouskovaným“ tělem a reakcí okolí na „postižení“. Na tomto místě chci jen poznamenat, že Stevieho proměna v roztržité tělo dává smysl ve vztahu k obavám „normálních“ pozorovatelů, že pokud by si vztáhli pojem „postižení“ na vlastní tělo, nebudou už mít svou normalitu pod kontrolou a jejich těla se rozpadnou.

V románu *Před očima Západu* se otázka normality poprvé nastoluje v autorově Úvodu.⁵¹ Conrad se omlouvá za to, že Razumov „působí mírně nenormálně“ a zdůvodňuje tuto odchylku poukazem na jakousi osobní přecitlivělost a také na ruský temperament. Dále pak prohlašuje, že ačkoli se jeho postavy mohou zdát zvláštní, „nikdo tu není [ukázán] jako netvor“ (Conrad 2011: 384). Zmínka o ukazování netvorů nás ihned upomene na kočovné „kabinety lidských kuriozit“ a vede k otázce, zda autor zobrazující „nenormální“ postavy nenahlíží i na své vlastní dílo jako na jakousi sbírku lidských kuriozit.⁵² Konečně Conrad poukazuje i na to, že všechny tyto „nenormální“ postavy „nejsou plody jakési výjimečnosti jako spíš obecnosti: běžného stavu odpovídajícího jejich místu pobytu, času a národu“ (c.d.: 384). I spojení národnosti a normality nás upozorňuje na eugenické cíle. Zdá se, že Conrad se omlouvá za normalizující (a abnormalizující) úlohu románu, který musí ze skupiny příslušníků určitého národa (Rusů) vytvořit abnormalní, neevropské, nenormální Druhé. Je zajímavé, že Conrad charakterizuje hloupost anarchistů i autoritářů anglickým slovem „imbecile“. Použití tohoto slova, které se dostalo do běžné slovní zásoby díky eugenickému testování, také svědčí o tom, jak všudypřítomná je hegemonie normality.

Na jednom místě popisuje vypravěč Razumovovu abnormalitu tak, jako by ji pozoroval člověk, který se dívá do zrcadla a formuluje si pro sebe „utěšující výmluvy pro to, že jeho vzhled poznamenala jakási zákeřná dědičná choroba“ (c.d.: 218). Že se Razumov ve vztahu ke všem, kdo s ním mají co do činění, projevuje jako nula, je zapříčiněno tím, že kromě své ruské národnosti postrádá zřetelnou identitu. Když přijede do Ženevy, říká radikálnímu politickému filosofovi Petru

51 V českém vydání jde o Slovo autora zařazené na závěr románu. (Pozn. překladatelky.)

52 Vztah těchto kolekcí lidských kuriozit k nacionalismu, kolonialismu a problematice postižení je podrobněji rozebrán ve čtvrté kapitole knihy *Enforcing Normalcy*. Dále viz také dílo Rosemarie Garland-Thomson *Freakery: Cultural Spectacles of the Extraordinary Body*.

Ivanoviči, že nikdy nebude „pouze slepým nástrojem“, který ostatní používají ke svým cílům (c.d.: 232). Jeho nechuť být „slepým nástrojem“ končí ovšem ironicky tím, že ho Necator připraví o sluch, když mu ranami do hlavy schválně protrhne bubínky. Svět je teď pro Razumova „bez hlesu, jako stíny“ (c.d.: 368); najednou je vržen „do světa němých“ (c.d.: 368). Pro Conrada stejně jako pro Razumova je hluchota koncem veškeré řeči, veškeré komunikace, nejvyšším trestem, v jehož důsledku se slova všech ostatních postav nakonec zdají zbytečná. Jak říká Necator: „Jako špicl už nikdy nebude k ničemu. Nepromluví, protože už nikdy nic neuslyší – vůbec nic.“ (c.d.: 370) Když Razumov vyjde na ulici a přejede ho auto, je vyličen jako „beznadějný mrzák, a ke všemu úplně hluchý“ (c.d.: 373). Zemře v důsledku svých „postižení“, jako by život za těchto podmínek nebyl k žití. Natálie Haldinová naopak díky uvedeným událostem najde smysl života – jak sama říká, „oči mám konečně otevřené a jsem volná“ (c.d.: 375). Tyto mechanismy jsou nedílnou součástí románu a ukazují, že tělesná odlišnost se před autorem vznáší jako varovné *memento mori*. Normalita musí sama sebe chránit – pohlédnout do zejícího jícnu „postižení“ a zase se z tohoto pohledu vzpamatovat.

Netvrdím, že tato má interpretace některých Conradoých textů je obzvláště pronikavá či definitivní. Chci nicméně ukázat, že i v textech, které na první pohled nepůsobí jako texty o postižení, hraje normalita klíčovou úlohu. Troufám si tvrdit, že téměř v každém románu se objevuje jakýsi průzkum terénu těla a soustředění na odlišnost – fyzickou, mentální a národnostní. Studie, které se soustřeďují na analýzu reprezentací „postižení“ v literatuře, je potřeba doplnit pozornějším zkoumáním toho, jak se prostřednictvím románů upevňuje hegemonie normality.

V tomto textu jsem se snažil ukázat, že i termín *normalnost*, kterým je prostoupen náš současný život, vznikl v určitém historickém okamžiku. Je součástí myšlenky pokroku, industrializace a ideologického upevňování moci buržoazie. Důsledky hegemonie normality jsou dalekosáhlé a týkají se

samého jádra kulturní produkce. Románová forma, tato šířitelka ideologie, je s různými pojetími normy úzce spjata. Od typičnosti hlavní postavy přes normalizační prostředky syžetu, jejichž prostřednictvím jsou postavy odchylující se od normálu navraceny zpět do rámce společenských norem, až po normalizační kód závěrů je román 19. a 20. století hlasatelem a šířitelem představ normality a tím z tělesných odlišností dělá odlišnosti ideologické. Postavy s „postižením“ vždy nesoou ideologický význam, stejně jako nemoci či nehody, které způsobí jejich proměnu. Jedním z úkolů pro rozvíjející se dekonstrukci konceptu „postižení“ a s ní spjatou analýzu řádu ne/způsobivosti tedy je zrušit hegemonii normality a zavést alternativní způsoby uvažování o jevech, které se představě normality vymykají.

LITERATURA

- Adorno, T. 2009. *Minima Moralia*. Praha: Academia.
- Bell, A. G. 1969. *Memoir upon the Formation of a Deaf Variety of the Human Race*. Washington, DC: Alexander Graham Bell Association for the Deaf.
- Bérubé, M. 1994. „Life As We Know It: A Father, a Son, and Genetic Destiny.“ *Harper's* December: 41–51.
- Conrad, J. 1974. *Lord Jim*. Praha: Mladá fronta.
- Conrad, J. 2009. *Srdce temnoty*. Praha: Dokořán.
- Conrad, J. 2010. *Tajný agent*. Praha: Leda.
- Conrad, J. 2011. *Před očima Západu*. Praha: Leda.
- Davis, L. J. 1983. *Factual Fictions: The Origins of the English Novel*. New York: Columbia University Press.
- Davis, L. J. 1987. *Resisting Novels: Fiction and Ideology*. New York: Methuen.
- Defoe, D. 1975. *Robinson Crusoe*. Praha: Odeon.
- Farrall, L. A. 1985. *The Origin and Growth of the English Eugenics in Movement 1865–1925*. New York: Garland.
- Fine, M., A. Asch (eds.) 1988. *Women with Disabilities: Essays in Psychology, Culture, and Politics*. Philadelphia: Temple University Press.
- Flaubert, G. 1966. *Paní Bovaryová*. Praha: Odeon.
- Freud, S. 1991. *Přednášky k úvodu do psychoanalýzy*. Praha: Avicenum.

- Garland-Thomson, R. 1996. *Freakery: Cultural Spectacles of the Extraordinary Body*. New York: NYU Press.
- Gartner, A., T. Joe (eds.) 1987. *Images of the Disabled, Disabling Images*. New York: Praeger.
- Habermas, J. (1962) 1989. *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*. Cambridge, MA: MIT Press. Německy *Strukturwandel der Öffentlichkeit; Untersuchungen zu einer Kategorie der Bürgerlichen Gesellschaft*. Neuwied/Berlin: Luchterhand.
- Herrnstein, C. C., C. Murray 1994. *The Bell Curve*. New York: Free Press.
- Hitler, A. 2000. *Můj boj*. Praha: Otakar II.
- Kevles, D. J. 1985. *In the Name of Eugenics: Genetics and the Uses of Human Heredity*. New York: Alfred A. Knopf.
- MacKenzie, D. A. 1981. *Statistic in Britain, 1865–1930*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Marx, K. 1997. *Kapitál*, 1. díl. Bratislava: Pravda. (Citace v textu jsou převezeny ze slovenštiny).
- Porter, T. M. 1986. *The Rise of Statistical Thinking 1820–1900*. Princeton: Princeton University Press.
- Stigler, S. M. 1986. *The History of Statistics: The Measurement of Uncertainty before 1900*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Zola, E. 1964. *The Experimental Novel and Other Essays*. New York: Haskell House.
- Zola, E. (1886) 1993. *The Masterpiece*. London: Oxford University Press. Fr. originál *L'Ouvre*. Česky 1996. *Mistrovské dílo*. Praha: Odeon.